

DAVID VOGT

VYBRANÉ ASPEKTY POLITICKO-GEOGRAFICKÉHO STUDIA DEMOKRATICKÉ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

VOGT, D. (2015): Selected aspects of political-geographic study of the democratic civil society. *Geografie*, 120, No. 3, pp. 444–464. – The paper focuses on political-geographical aspects of civil society and on the issues of politically engaged non-governmental organisations and civic initiatives in the Czech geographical community. It outlines the complex nature of civil society and different attitudes of researchers towards civil society and its political practice. Spatial aspects of civil society are pointed out, including the concepts of social capital and democracy. The importance of (liberal parliamentary) democracy is stressed, as well as aspects of deliberative and participatory democracy with a “vibrant” civil society. Further research should focus on the geographic factors of conflicts among civil society, state and business.

KEY WORDS: civil society – political geography – civic initiatives – participation – conflict – social capital – democracy

Autor děkuje za finanční podporu z projektů GA UK č. 101610 a SVV č. 260199.

1. Úvod

Po roce 1989 prošlo (nejen) Česko vedle změn společenských a ekonomických ještě i změnou politickou, která přinesla obnovení a rozvoj demokracie. Svobodné demokratické společnosti jsou bez ohledu na svou rozmanitost spojovány s rozvinutou občanskou společností. Názory na její váhu se liší, stejně jako její pojetí, ale většinou je považována za nepostradatelnou podmínku skutečně fungující demokracie, za podhoubí či živnou půdu nezbytnou k jejímu vzniku a udržení, popřípadě indikátor její kvality. Tomuto pohledu odpovídá i preambule Ústavy ČR (1993).

Občanská společnost a demokracie jsou dlouhodobě předmětem zájmu společenských věd jako politologie, sociologie, ale i ekonomie. V politické geografii, tradičně orientované na (geopolitické) aktivity států, je však podobný vnitrostátní pohled méně obvyklý, kromě např. volební geografie zkoumající spíše tradiční formální politické aktivity. Nelze opomíjet ani radikálnější kriticko-geografické práce zaměřené na selhání kapitalistického ekonomického systému a až podružně také demokracie (Porteous 1988), popřípadě i v Česku stále častější výzkum alternativních subkultur a jejich vztahu k prostoru města (Pixová 2013). Ačkoli se týká i politických konfliktů, neřadí se však k politické geografii. Také v české geografii rozšířené až etnografické práce zaměřené na studium periferií, tradičního spolkového života a identity venkova v rámci geografie kulturní či historické (např. Jančák a kol. 2010) nebo v geografii volného

času (Kůsová 2013) nesměřují primárně k politicko-geografické analýze, byť vycházejí mj. z geografii blízkých prací politického vědce Roberta Putnama (např. Putnam 1993). Podobně jako např. Diamond (2003) normativně upřednostňují „demokratizaci demokracie“ (Giddens 1994), posilující roli občanské společnosti, před demokracií formální, která se omezuje na technické zajištění relativně svobodných voleb (při často mizivé reálné šanci změnit vládu) bez skutečné snahy o naplnění politických a občanských svobod. Politická demokracie ještě nemusí znamenat demokratickou společnost (Linz 1978 cit. v Diamond 2003). Je nutné zohlednit i značné změny v (post)moderní občanské společnosti posledních desetiletí, jež charakterizuje zejména odklon od masových a tradičních organizací participativních (Putnam 1995a, b; Císař 2008) ve prospěch „profesionálních“ organizací reprezentativních. Projevují se i další významné vlivy (globální hospodářská krize; válka proti terorismu), které vedou i ve vyspělých zemích ke snaze posílit bezpečnost a autoritu státu na úkor občanských svobod (např. intenzivnějším sledováním občanů). Ani v rámci vyspělých demokracií nelze na druhou stranu opomíjet ani rizika spojená s působením některých organizací občanské společnosti (Kwon 2004, Fung 2003).

Cílem tohoto teoretického přehledového článku navazujícího na dva pracovní konferenční příspěvky (Vogt 2010, 2012) je nastínit použitelné politicko-geografické přístupy ke studiu občanské společnosti, neziskového sektoru a zejména občanských iniciativ – s větším zaměřením na politickou roli občanské společnosti v souvislosti s prostorem. Po úvodním pokusu představit různá pojetí občanské společnosti, demokracie, resp. demokratického státu, z hlediska vybraných teorií a přístupů geografie a příbuzných oborů následuje část věnovaná posouzení geografických či prostorových aspektů občanské společnosti a faktorů je ovlivňujících, včetně možností pro politicko-geografické studium problematiky.

2. Pojetí občanské společnosti, její role v demokracii a typy jejích organizací

Tato část se snaží stručně představit studovanou problematiku z hlediska politické vědy a politické geografie v širší řady vybraných protichůdných přístupů.

2.1. Vymezení některých významných pojmů

V omezeném rozsahu článku lze pouze stručně uvést, že občanskými iniciativami jsou zde myšleny neformální i později institucionalizované spontánně občany vytvářené organizace občanské společnosti, které vyvíjejí veřejnou činnost s cílem prosadit skupinový nebo veřejný, v širším smyslu slova politický, ne však nutně stranický, zájem.¹ Obecně z politicko-geografického hlediska jako

¹ Někdy jsou spontánní iniciativy a hnutí rozlišovány od z nich vzešlých organizací (Skovajsa a kol. 2010, s. 40, 77; Habermas 1996 cit. v Fung 2003). Jindy je pojem iniciativa omezen na pořadatele petic za místní referenda (Smith 2011; Gregor, Smith 2012), viz i na úrovni EU (Evropská občanská iniciativa 2013).

iniciativy sledujeme organizace občanské společnosti (včetně neformálních) někdy nazývané jako advokační – oproti organizacím občanské společnosti servisním (Frič, Bútora 2005, s. 170). Organizace občanské společnosti mohou být nazývány také jako organizace nevládní, neziskové, dobrovolné apod. Zahrnují vedle občanských iniciativ i další subjekty různých zaměření. Dohnalová (2004, s. 73) mezi ně v Česku řadí „občanská sdružení (spolky, společnosti, svazy, kluby); odborové organizace; obecně prospěšné společnosti; nadace a nadační fondy; účelová zařízení církvi“². Mezi tyto subjekty jsou někdy řazeny i církve a církevní společnosti a také politické strany a politická hnutí, byť jsou jako tradiční součást politického systému spojená se státní mocí někdy vnímány v opozici vůči ostatním „nevládním“ neziskovým organizacím (Potůček 1997, s. 55). Organizace spolu tvoří tzv. občanský, neziskový či třetí sektor (vedle sektoru vládního a komerčního), který je chápán jako organizovaná či institucionalizovaná část občanské společnosti (Frič, Bútora 2005; Potůček 1997, 2005; Skovajsa a kol. 2010). Občanská společnost pak zahrnuje též neformální, neorganizovaný soukromý sektor (Potůček 2005, s. 86), sféru aktivit jednotlivých občanů. Hovoří-li se o rozvinuté občanské společnosti, jsou tyto aktivity zpravidla chápány jako svobodné, včetně politické sféry a možnosti vytvářet (volně, v rámci zákona) spontánní iniciativy a další organizace.

2.2. Rozdílná pojetí a pozice občanské společnosti

Sledované rozdílné teoretické pohledy na roli a význam občanské společnosti, organizaci občanské společnosti a demokracii jako takovou odrážejí skutečně rozdílné typy podle charakteru občanské společnosti a demokracie v různých státech, zejména pak v rámci států tradičně hodnocených jako „demokratické a svobodné“. Z tohoto hlediska lze sledovat jak rozdíly mezistátní, tak vnitrostátní.

Hyden (1997, cit. v Stachová 2008, s. 11–15) dělí tradiční i současné filosofické státopědní přístupy podle dvou polarizujících os – vztahu občanské společnosti ke státu (míry jejich propojení) a povahy a motivace organizací občanské společnosti (prosazování soukromých, resp. skupinových zájmů versus tradiční spolkový život ve smyslu posilování vzájemnosti, starosti o veřejné blaho – přes problematičnost pojmu apod.) Salamon, Anheier a kol. (1996b cit. v Frič, Bútora 2005, s. 164–165) částečně v této logice na základě jedné z teorií vzniku a vývoje organizace občanské společnosti – teorie sociálních zdrojů – vymezují čtyři modely vztahu státu k vzniku a funkcím organizací občanské společnosti: (1) liberální – se silnou rolí organizací občanské společnosti založenou na střední třídě, kde sociální služby zajišťují soukromé iniciativy a dobrovolnictví,

² Srov. s právními formami organizací, viz např. Satelitní účet neziskových institucí ČSÚ (Kermiet, Tannenbergerová 2012). Od roku 2014 vznikají místo občanských sdružení spolky, popř. ústavy či sociální družstva (Občanský zákoník, 89/2012 Sb., § 3045). Různé typologie organizace občanské společnosti viz např. Frič a Bútora (2005, s. 154–162), Skovajsa a kol. (2010, s. 40, 77, 121), srovnání s Francií viz Dohnalová (2004, s. 39–43). Organizace lze také dělit podle klasifikace „ekonomických“ činností CZ-NACE (Kůsová 2013) nebo klasifikace neziskových organizací ICNPO (Pospíšil 2005).

(2) sociálnědemokratický, se silným vlivem dělnické třídy, kde převládá snaha zajišťovat základní sociální služby státem a občanské společnosti zůstává (z politicko-geografického hlediska zajímavý) prostor pro „vyjadřování názorů a reprezentaci politických a sociálních zájmů“ (Frič, Bútora 2005, s. 165), (3) korporativistický, kde si stát pěstuje v jím podporovaných organizacích občanské společnosti sociální elity umírňující sociální požadavky veřejnosti, a (4) etatistický model, kde stát slouží sám sobě či ekonomickým elitám, a organizace občanské společnosti vytlačuje do pozadí. Salamon a Anheier (1994, s. 104–106, cit. v Frič a Bútora 2005, s. 177–178) dále vymezují jako protiklad konfliktních vztahů organizací občanské společnosti a státu tři základní modely partnerství: (1) „německý korporativní model“ (též durkheimovský³), kde fungují silné, pevně zakotvené vazby mezi státem a tradičními silně institucionalizovanými organizacemi (v tomto směru byl korporativismu spojovanému s fašismem blízký též komunistický, etatistický režim); (2) „model zájmových skupin“ čili pluralitní americký (též tocquevilliánský⁴, popis jeho principu viz např. Truman 2003). Organizace zde vznikají a fungují spontánně a často neformálně. Silné sociální hnutí ovlivňující celostátní politiku může vniknout z názoru ve společnosti původně přítomného jen latentně, vzešlého ze svobodné diskuse. Klíčová je prolínající se, mnohonásobná příslušnost k potenciálním zájmovým skupinám napříč společností nevyjímaje vládu (srov. s důrazem na slabé vazby v širokých sítích viz Granovetter 1973, Putnam 2000); a (3) britský smíšený „model programové spolupráce“. Frič a Bútora (2005, s. 177) zároveň dělí české organizace občanské společnosti na „staré“, které přetrvaly zejména z období komunistického režimu⁵ a „nové“⁶ vytvořené až v 90. letech 20. století podle západního modelu. Na jejich základě pak vnímají v české společnosti polaritu mezi modelem postkomunistickým korporativistickým a novým pluralitním po vzoru USA, který upřednostňují⁷. Logicky zde vidí největší příležitost pro fungování občanské společnosti svobodně, nezávisle na státu zdiskreditovaném komunistickým obdobím. „Neoliberální“ požadavek ekonomické soběstačnosti organizací občanské společnosti, tj. bez pomoci státních dotací, ale střízlivě hodnotí jako opačný extrém.

Ekonomický pohled (Abrahamson 1995, cit. v Potůček 2005, s. 87), vymezuje občanskou společnost jako jeden z regulátorů života společnosti vedle trhu a státu, a též jako multifunkčního prostředníka mezi společenskými subsystémy: ekonomickým, politickým a komunitním (tradiční rodina), viz Pospíšil a kol. (2009). Taktéž Potůček (1997, 2005) zdůrazňuje vzájemnou kooperaci a rovnováhu všech složek. Důraz je dán snahou hájit občanskou společnost proti tehdejší, alespoň v deklaratorní rovině, čistě protržní pravicové politice Klausovy vlády, která i podle Friče a Bútory (2005) či Císaře (2008) občanskou

³ Po francouzském sociologovi Émilu Durkheimovi.

⁴ Po Francouzi A. de Tocquevilleovi, který studoval občanskou společnost v USA již v první polovině 19. století.

⁵ Např. odbory jako asi nejvýznamnější zástupce „starých“ organizací však ve skutečnosti vznikly dříve než komunistický režim, i když jím byly ovládnuty a pozměněny, a nelze je odsuzovat jako protidemokratické.

⁶ Srov. např. s Kúsovou (2013), která mezi nové organizace řadí jen sdružení menšin, ekologická a iniciativy.

⁷ Ve skutečnosti funguje v Česku více modelů, i vlivem EU, viz kapitola 2.3.

společnost a spolupráci s ní nepodporovala. Václav Klaus vidí v občanské společnosti, chtějí-li její organizace státní podporu, nebo dokonce zasahovat do politiky, ohrožení pro demokracii, nelegitimní politické aktivity bez mandátu z voleb (Klaus 2005). Zjevně vychází z liberálního pojetí demokracie (Schumpeter 1940 cit. v Teorell 2006), které označuje Fung (2003) jako „liberální minimalismus“. Kritika organizací občanské společnosti má ale vedle politické ideologie racionální jádro. Část organizací občanské společnosti prosazuje jen skupinové „sobecké“ zájmy, normativním pohledem těžko označitelné za „veřejný zájem“ či „obecné blaho“, ačkoli se jím zaštiťuje (Frič, Bútora 2005; Císař 2008). Rothstein a Teorell (2008) vidí zájmové skupiny jako přímý protipól nezbytné nestrannosti státní správy, kterou proto navrhují oddělit od nutně zájmově zaujaté politiky, aniž by však občanskou společnost zavrhovali. Nevidí polaritu mezi politickými stranami a nevolnými sdruženími, nýbrž mezi politikou a profesionální nestrannou státní správou. Podle Hertzové (2003) vláda ustoupí spíše nátlaku vlivné a viditelné zájmové (komerční) lobby, než aby vyšla vstříc mlčící či ekonomicky marginální voličské většině, což ve svých důsledcích demokracii ohrožuje. Nemusí se ani jednat o korupci, ale o protežování komerčně úspěšné nadnárodní korporace, která může přinést i užitek (např. zaměstnanost) širší části společnosti. Na druhou stranu se někdy setkáváme s až nekritickou podporou přejímání samosprávy občanským sektorem, v Česku např. „nepolitickou politikou“ Václava Havla (Havel 1984, Havelka 1998).

Výstižný přehled různých pojetí demokracie ve vztahu k organizacím občanské společnosti a významů občanské společnosti pro demokracii poskytuje např. Fung (2003) a vzhledem k občanské participaci Teorell (2006). O shrnutí a propojení s výše zmíněnými modely občanské společnosti, typy organizací a geografickými souvislostmi na úrovni států či regionů se pokouší tabulka 1. Z hlediska politických aktivit můžeme rozlišovat rozvoj demokracie a občanské společnosti oproti odporu občanských iniciativ k nedemokratickému režimu (Fung 2003; Foley, Edwards 1996). V demokracii může protestní hnutí komplikovat společenský smír, avšak odpor slouží také kontrolní funkci organizací občanské společnosti vůči vládě, čímž může bránit demokratické standardy (Fung 2003). Tak jako Putnam (1995a, b, 2000) kritizuje pokles občanské a politické angažovanosti taktéž politická geografka Wills (2012), na příkladu britských náboženských společností, odborů a politických stran. Zapojování lidí do politického procesu však stále častěji i se souhlasem klíčových politických stran přebírají komunitní skupiny spjaté s příslušným územím. V souladu s postřehy Funga (2003, viz poslední řádek tabulky 1) popisuje Wills (2012) postupný příklon k radikální participativní demokracii, kdy již nestačí např. podíl na samosprávě škol, ale vláda podporuje přímé vládnutí občanských sdružení nahrazujících stát.

2.3. „Neo-tocquevilliánství⁸“, sociální kapitál a participace vs. reprezentace

Výše zmíněný „americký“ pluralitní model občanské společnosti klade zejména v pojetí sociálního kapitálu Roberta Putnama⁹ (na příkladu Itálie s významnými historicky podmíněnými regionálními severojižními rozdíly, viz Putnam 1993) důraz na roli přirozeného primárně nepolitického sdružování v tradičních zájmových spolcích. Tím navazuje na tocquevilliánskou tradici s relativně masovou účastí v organizacích občanské společnosti (Fung 2003, Stachová 2008). Putnam ale pozoroval ve druhé polovině 20. století postupný ústup od masové participace zejména na příkladu úpadku amerických sportovních klubů a silící individualizace společenského chování (Putnam 1995a, b, 2000). Později však částečně přehodnotil skepsi k významu kontaktů přes elektronická média a zpozoroval obrat v zájmu o politické dění u části populace v desetiletí „války proti terorismu“ po 11. 9. 2001 (Sander, Putnam 2010). Také hodnocení vývoje ve vyspělých severovýchodních zemích neukazuje na jednoznačný odklon od participace, spíše jen oslabení společenského korporativistického systému po jeho vrcholu v 70. letech (Öberg, Svensson 2012; Siisiäinen 2000)¹⁰. Připustíme-li přesto obecný odklon od organizací s masovou participací a posilování individualismu a profesionálních organizací občanské společnosti, šlo v „západních“ zemích o relativně plynulý proces umožňující současné fungování více typů organizací. Oproti tomu v postkomunistických zemích včetně Česka se trend projevil spolu se změnou politického a ekonomického systému odlišně, když vedle sebe působilo více modelů občanské společnosti (pozůstatky starého etatistického, pluralitní „americký“ s novými prvky, evropský korporativistický a specifický venkovský mezi pluralitním a korporativistickým, viz otázka tradičních spolků níže). Proti „starým“ organizacím poznamenaným komunistickou érou se, i přes např. udržení jistého vlivu odborů (byť s menší členskou základnou), celostátně prosazovaly „nové“ profesionální organizace po západním vzoru (Frič, Bůtora 2005). Zabývají se „postmoderní“ agendou (Inglehart, Welzel 2005), jako jsou otázky životního prostředí, lidských práv či práv žen, šířenou do Česka proti převládající místní mentalitě západními sponzory (Císař 2008). Své protestní aktivity soustředí přibližně z poloviny do Prahy a ze čtvrtiny do krajských měst (zřejmě ve snaze ovlivnit centra rozhodování a vlivem orientace „postmoderních“ městských příznivců), ačkoli zaměření jejich aktivit je celostátní jen v menšině případů, a sledují konkrétní lokální problémy (Císař 2008, s. 42), též jako iniciátoři místních referend (Gregor, Smith 2012). Od 90. let 20. století využívají zahraniční finanční i vzdělávací pomoc – nejprve z USA a poté i z EU (Ballentine 2002; Císař 2008, s. 104–153; Císař, Vráblíková 2013). EU přitom vede organizace k větší spolupráci se státem i finanční závislosti v (demokratickém) korporativistickém duchu (Kostelecký 2002 cit. v Stachová 2008; Kůsová 2013). Jde o tzv. funkční reprezentaci, známou i z české tripartity,

⁸ Termín použili např. Edwards, Foley (1998) nebo Kwon (2004).

⁹ Putnamovo pojetí sociálního kapitálu navazuje na Colemana (1994, s. 300–321) a Louryho (1977, 1987, cit. v Coleman 1994).

¹⁰ Později se v severovýchodních zemích prosadila liberalizace (i pod tlakem EU, viz na příkladu Finska Cepel 2012).

Tab. 1 – Typologie demokracie, občanské společnosti a organizací občanské společnosti z hlediska vztahů se státem, regionálních zvyklostí a nových trendů vývoje

Vztah OOS vůči státu, ekonomice	Pojetí demokracie	Postoj zastánců pojetí demokracie k OOS, upřednostňovaný způsob politické participace a její cíl	
Nevyžaduje zásadní transformaci (kromě části radikálních sdružení), jasně oddělují OOS, stát a ekonomickou sféru	Liberalní	1. Liberální minimalismus	Proti sdružením zasahujícím do ekonomiky a politiky, participace omezena na zastupitelskou demokracii; omezení pravomocí státu, rozvoj občanských čtností
		2. Reprezentativní	Prostá
	Responsivní – reprezentativní s občanskou angažovaností (vymáhána odpovědnost státní moci)		Zastánci reprezentativní demokracie částečně pro radikální hnutí; zastánci „podtrhují roli sociálních hnutí rozvíjením demokratických hodnot prostřednictvím sociálního konfliktu“ (Fung 2003, s. 535).
	3. Participativní (asociační)	Deliberativní	(Putnam 2000, Skocpol 1999, Cohen & Rogers 1995, cit. v Fung 2003) – upřednostňují umírněné organizace, podle některých rozvíjejí občanské čtnosti i občanská hnutí (Putnam 2000); sdružení mají dostatečný prostor k participaci, ta přínosem, občanská angažovanost v rámci sdružení
Radikální změna, spojení ekonomiky a politiky pod demokratickou vládou OS – sdílení veřejné politické moci	3. Participativní (asociační)	Deliberativní	Uznávají právo občanských sdružení zapojit se do veřejné debaty – Habermas (1984, 1996 cit. v Fung 2003), síla argumentu, ne násilí
		Přímé vládnutí	Nutná změna jak státních institucí, tak i sdružení; žádá přímou veřejnou či politickou participaci i mimo sdružení – příkladem začátku samospráva škol, vláda zve aktéry k účasti na rozhodování; Cohen, Rogers (1995 cit. v Fung 2003) připouští nerovné prostředí i ve vyspělých demokraciích, řešením je společné vládnutí, kooperace vlády a sdružení včetně radikálních, viz výše; Hirst (1994 cit. v Fung 2003) – public private partnership, šíření příkladu úspěšných regionů

Zdroj: vlastní zpracování na základě prací: Fung (2003), Teorell (2006), Salamon a kol. (1996b cit. v Frič, Bútora 2005, s. 164–165), Salamon a Anheier (1994, s. 104–106, cit. v Frič, Bútora 2005, s. 177–178), Frič, Bútora (2005) a Císař (2008).

Poznámka: Tabulka znázorňuje přibližné souvislosti jednotlivých konceptů a modelů s nezbytným zjednodušením a zohledněním pouze hlavních rysů. Tlustší svislá čára vyznačuje volnější propojení příslušných částí.

OS – občanská společnost

OOS – organizace občanské společnosti

Přínos OOS ke kvalitě demokratického vládnutí	Model vztahu státu k vzniku a funkcím OOS			Příklady zemí	Model partnerství OOS se státem	Charakteristické typy OOS
1. Sdružování přirozeně dobré samo o sobě	Liberální			USA (tradičně)	„Americký“ model zájmových skupin (pluralitní)	Tradiční spolky, církve, iniciativy zdola
2. Občanská socializace a politické vzdělání						
3. Odpor, kontrola (státní) moci	Všem, zejména etatistickému navzdory	Liberální (částečně)	Soc. demokratický	Demokratické i nede- mokratické režimy	„Britský“ smíšený model programové spolupráce	„Staré“, „radikální“, „nové“, iniciativy
4. Reprezentace zájmů – mj. organizuje zájmy s menším ohledem na hranice území, představuje i zájmy geograficky rozptýlené, které by jinak nebyly reflektovány (Fung 2003)	Korporativistický (částečně)	Liberální (částečně)	Soc. demokratický	Severní Evropa (tradičně)	„Německý“ korporativistický (durkheimovský)	Tradiční spolky, „staré“, „nové“ profesionální, iniciativy
5. Veřejné rokování a veřejná sféra – mj. dodává demokracii subjektivní legitimitu	Korporativistický (demokratické formy); nové participativní modely – až opak korporativistického, soc. dem. a etatistického modelu, hybatelem OOS			Německo, kontinentální Evropa (tradičně)	„Německý“ korporativistický (durkheimovský)	Tradiční spolky, „staré“, „nové“ profesionální, iniciativy
6. Přímé vládnutí – mj. poskytnutí lokálních znalostí zlepšujících rozhodování, zavádění politik	Korporativistický (demokratické formy); nové participativní modely – až opak korporativistického, soc. dem. a etatistického modelu, hybatelem OOS			Omezené tendence ve Velké Británii, USA, „starých“ státech EU – šíření do nových členských zemí, na východ	Částečně korporativistický, nové alternativní modely	Nová místní sdružení, globální sociální hnutí, radikální, iniciativy

kdy stát (zde EU) vytváří formální zprostředkovatelskou strukturu zahrnující představitele potenciální opozice na základě příslušnosti k určité společenské vrstvě (zaměstnavatelé, zaměstnanci, ale nově i zástupci občanské společnosti), s cílem předejít konfliktům (Cawson 1983 cit. v Leung 1990; Piattoni 2011). EU se takto snaží zapojit do poradních sborů občanské společnosti (v centru i členských státech a jejich regionech) místo dosud dominantních zástupců firem, s cílem zmírnění demokratického deficitu, posílení své legitimacy kontaktem s lokálními organizacemi občanské společnosti (Greenwood 2010 cit. v Císař, Vráblíková 2013). Piattoni (2011) klade důraz na hledání vhodné kombinace s volenou teritoriální reprezentací a např. propojení s Výborem regionů EU, přičemž by organizace občanské společnosti neměly mít pouze poradní hlas. Roli zde hrají „nové“ organizace představující profesionální reprezentaci: zájmové skupiny hájící společensky důležitá témata, zaštitěné vlastní expertízou, pod finančním patronátem (dnes EU), ale se schopností získávat nové příznivce marketingem (Císař 2008). Profesionalizační trend i vlivem financování ze strany EU však nutně nevede ke korporativistické pacifikaci organizací občanské společnosti. Po překročení jisté kritické míry závislosti na EU naopak stoupá jejich angažovanost včetně protestních aktivit (Císař, Vráblíková 2013), ačkoli např. lokální subkulturní scény profesionalizací částečně radikalismus a političnost ztrácejí (Císař, Koubek 2012).

Na rozdíl od Putnama (1995a, b) či Skocpol (1999) Císař (2008) nevidí v profesionalizaci organizací znak úpadku občanské společnosti. Spolu s Tarrowem a Petrovou (2007) vyzdvihuje advokační a transakční funkci organizací, schopnost získávat sítě kontaktů, vyjednávat a prosazovat názory či nastolovat agendy. Ukazuje, že profesionální organizace jsou mnohdy efektivnější a prostřednictvím neformálních sítí příznivců mohou i s omezenou členskou základnou v klíčových otázkách mobilizovat veřejnost např. formou petic. Svobodné prostředí ale dalo vedle nového „transakčního“ a do jisté míry také radikálního aktivismu příležitost k „občanské sebeorganizaci“, spontánním iniciativám formovaným zdola (Císař 2008). Ty jsou výjimečně krátkodobě schopny i extrémně mobilizačně úspěšné „epizodické masové mobilizace“ (např. iniciativa „Děkujeme, odejděte!“), kterou však lze vlivem její ojedinělosti obtížně analyzovat ve smyslu žádoucího zobecnění a srovnatelnosti s jinými typy aktivismu (Císař 2008). Spadají sem také demonstrace a petice za „Krizu v České televizi“ na přelomu let 2000 a 2001. Lze připomenout podobně početnou demonstraci na Václavském náměstí v Praze 21. 4. 2012, kdy došlo k ojedinělé spolupráci „starých“ odborů s novými organizacemi a iniciativami studentů, překonávající vlivem společného protivníka polaritu „staré – nové organizace“.

Císař, Navrátil, Vráblíková (2011) také uznávají pozitivní význam sociálního kapitálu a vidí potenciál k jeho kumulaci a rozvoji díky sítím vzájemných kontaktů mezi „novými“ organizacemi, umožňujícím komunikaci a mobilizaci skupinám a jednotlivcům jinak bez přístupu na politickou scénu. Lze předpokládat, že transakční kapacita pomáhá stmelovat občanskou společnost a potažmo i rozvíjet participační aktivitu, ačkoli o sociální kapitál v putnamovském duchu (utvářený po staletí kulturní a institucionální povahou místa) zřejmě ještě nepůjde. Císař, Navrátil, Vráblíková (2011) argumentují, že organizace nového typu nemohou získat masovou podporu proto, že „prosazují požadavky, které nevyrostají z bezprostředních potřeb a zájmů konkrétních skupin

populace, které by z jejich činnosti přímo profitovaly, ale prosazují obecné zájmy, které se opírají o přesvědčení o platnosti určitých hodnot a postojů“ (s. 159). Je nutno brát v úvahu již předeslané kritické pohledy varující před organizacemi občanské společnosti prosazujícími partikulární zájmy na úkor zastupitelské demokracie (Hertzová 2003, Rieff 1999). Jako riziko (někdy spíše účelová záminka ke kritice) může být viděno i výše zmíněné vnější financování „nových“ profesionálních organizací ze strany domácích či zahraničních soukromých subjektů či států.¹¹ Ekonomická nezávislost na domácím (českém) státu, které dosáhla alespoň část organizací, ale může být vnímána naopak jako záruka nezávislosti (Císař 2008). I profesionální organizace může v pojetí společenské hierarchie à la Hampl (1998) prosazovat zájmy „zdola nahoru“. Carmin a Jehlička (2008) ukazují na příkladu hnutí Brontosaurus, že i „stará“ organizace s původně masovou mobilizací mohla v 90. letech přejít k „novému“ profesionálnímu modelu. Environmentální organizace však představují oproti masovým odborům netypický příklad „starých“ subjektů méně spojovaných s komunistickou minulostí a mobilizujících veřejnost zejména v případech bezprostředně pocítovaného ohrožení (smogové situace, ekologické katastrofy). Ve střední a východní Evropě ale vznikly nové organizace ze starých i mimo environmentální sféru (Tarrow, Petrova 2007; Shomina, Kolossov, Shukhat 2002). S odlišnou mentalitou souvisí poznatek, že občané postkomunistických zemí oproti západním včetně těch s autoritářskou minulostí postrádají vzájemnou důvěru, potažmo sociální kapitál (O’Loughlin, Bell 1999; Tarrow, Petrova 2007). Odtud plyne i rezervovanost k nezištným neziskovým aktivitám. Profesionální organizace ale mohou i v postkomunistických zemích úspěšně spolupracovat se spontánními místními iniciativami a hájit společné zájmy i na nadnárodní úrovni, např. v EU, viz petice proti obchvatu Budapešti (Tarrow, Petrova 2007).

Pojetí sociálního kapitálu jsou různá. Přístup Putnama (1993) bere v úvahu regionální rozdíly na základě historického politicko-kulturního vývoje, a proto logicky inspiroval ve studiích týkajících se občanské společnosti jak českou kulturní a historickou geografii (Jančák a kol. 2010; Pileček 2010), tak i světovou politickou geografii (O’Loughlin, Bell 1999; Wills 2012). Putnam (1993, 1995a, b) se na příkladu Itálie a USA vymezuje proti „klasickým“ (netocquevilliánským) pracím, které vnímaly ideál občanské společnosti ve společnosti tradiční rurální, kterou moderní „anonymizovaná“ společnost průmyslových měst rozvrátila. „Putnamovské“ spolky jsou založeny na občanské tradici, nikoli venkovské (post)feudální spojené s paternalistickými či klientelistickými vazbami.

Aplikace přístupu na český venkov je přesto možná vzhledem k občanské dobrovolné povaze spolků rozvíjených až po konci feudalismu. Na úrovni venkovských obcí tradiční spolky často přečkaly i komunistický režim v relativně původní podobě a dnes mají ještě větší „putnamovský“ význam pro formování místních komunit (Kůsová 2013), kde významně zasahují i do politiky¹². Kůsová (2013) sleduje i vnitrostátní geografické změny v distribuci spolků, kdy se

¹¹ Na druhou stranu nestrannost „starých“ odborů narušuje jejich tradiční spojení s politikou levicí.

¹² Např. v okrese Jablonec nad Nisou kandidovaly v komunálních volbách roku 2014 tradiční spolky (podle názvu) v pěti obcích z 34 (25 venkovských). Vždy získaly mandáty, ve třech obcích vyhrály a ve Zlaté Olešnici dokonce vytvořily jediné tři kandidátky (Volby.cz 2014).

nejtradičnější (dobrovolní hasiči, myslivci) dlouhodobě soustředí spíše ve venkovských obcích Čech a Vysočiny (pohraničí, vnitřní periferie) oproti Moravě, zatímco počet jejich členů přibývá po roce 1999 spíše ve velkých městech a jejich zázemí (pražská suburbanizace).

Politickou geografii však zajímá i pojetí sociálního kapitálu podle Bourdieua (Siisiäinen 2000; Stachová 2008; Pileček 2010), které je individualistické, ale především konfliktní. Pro Bourdieua je sociální kapitál prostředkem společenského zápasu, bez něhož by nevznikl dokonce ani zdánlivý společenský konsensus severovýchodních zemí typu Finska se silnou občanskou společností (Siisiäinen 2000). Významnou roli hrály původně protisystémové organizace, které si své (dodnes nesamozřejmé) postavení musely tvrdě vydobýt. Putnam (1993) je kritizován za apatii k politickým střetům. Výskytu občanských protestů (stávek) na „občanském“ severu Itálie si všímá, ale nevnímá jej jako známku problémů. Lze se setkat i se zpochybněním významu putnamovského sociálního kapitálu pro rozvoj občanské společnosti a demokracie. Kwon (2004) ukazuje, že právě na „občanském“ severu Itálie se silným dělnickým socialistickým hnutím se po 1. světové válce nejlépe rozvíjel italský fašismus, zatímco na jižním zaostalém tradičním katolickém venkově se prosazoval mnohem obtížněji. Spolky ve skutečnosti netvořily přemostující vazby mezi občany různého sociálního postavení, ale naopak spíše svazující vazby uvnitř společenské vrstvy. To pak dle Kwona (2004) posílilo společenskou polarizaci vedoucí až k násilí a fašismu.¹³ Je zřejmé, že fungující občanská společnost, ani efektivní vládnutí, na daném území není postačující podmínkou pro demokracii a naopak (Fung 2003) a bez pohledu na konflikty „pod povrchem“ nevykresluje celou politicko-geografickou realitu.

3. Politicko-geografický přístup ke studiu občanské společnosti

I když lze připustit, že geografické přístupy nepatří při studiu občanské společnosti k těm nejdůležitějším, politická geografie má potenciál toto studium obohatit, zvláště pak v duchu jejího moderního pojetí jako disciplíny studující (re)distribuci moci v prostoru (Agnew 1996). Právě v tomto ohledu by geografie neměla vyklízet pole jiným oborům (Matoušek, Vogt, Ženka 2011; Kofroň 2012).

Politicko-geografické přístupy obvykle kombinují hodnocení geografických aspektů s analýzou geografických faktorů politických, resp. občanských aktivit. V prvním případě jde o „mapování“ těchto aktivit (místa vzniku, šíření, koncentrace, formování sítí, průnik a střety občanských a politických aktivit) a proměny jejich obrazu. V rámci druhého a významnějšího přístupu se studují faktory/příčiny prostorové diferenciací aktivit a procesů a jejich vliv jak v politickém/významovém, tak prostorovém/geografickém smyslu. Propojení politického a geografického hlediska vyjadřuje rozšíření občanských aktivit a jejich (nejen prostorově diferencovaný) vliv na organizaci „politické krajiny“ – indikuje místa (geografii) participace veřejnosti na vládě a správě věcí veřejných – geografii zemí, regionů a lokalit (ostrůvků) skutečné demokratické a funkční společnosti.

¹³ Kritiku Putnamova pojetí sociálního kapitálu i z hlediska sporných souvislostí institucionální a sociokulturní složky přehledně shrnuje Kůsová (2013).

Tab. 2 – Typy organizací občanské společnosti podle protestních aktivit, charakteru, míry mobilizace, typického geografického měřítka působení a místa výskytu

Typ OOS (organizovaného aktéra politického aktivismu)	Hlavní protestní aktivity	Převažující charakter účasti na protestu	Míra mobilizace	Typické geografické měřítko působnosti	Nejčastější místo výskytu akce v Česku
Občanská sebeorganizace	Petice, výjimečně demonstrace	Nepřímá i přímá podpora (petice, demonstrace)	Nízká, výjimečně extrémně vysoká	Lokální, regionální, výjimečně celostátní	Praha + krajská města
Starý aktivismus (např. odbory)	Stávky, demonstrace, happeningy	Přímá účast	Vysoká	Celostátní, regionální, lokální	Praha
Nový profesionální (transakční) aktivismus	Petice, referenda, happeningy, soudní pře	Nepřímá podpora (podpis petice, sponzorování)	Nízká	Celostátní, regionální	Praha, krajská města
Radikální aktivismus	Demonstrace, petice	Přímá účast	Nízká	Celostátní (i mezinárodní spolupráce), regionální	Praha

Zdroj: Upraveno podle Císaře (2008)

Poznámka: Občanská sebeorganizace zahrnuje i výše zmíněné výjimečné případy masové mobilizace. Tabulka nezahrnuje typy organizací občanské společnosti zasahující do politiky na jiných hierarchických úrovních (tradiční lokální spolky nebo globální hnutí).

Tab. 3 – Vybrané příklady politicko-geografického a příbuzného výzkumu občanské společnosti

Vědní obor	Příklad vědecké práce	Použitá teorie/koncept	Metody/zdroje dat	Měřítka sledovaného území
Politická geografie (někdy přechod v environmentální vědu, geografii města)	O'Loughlin, Bell (1999)	Sociální kapitál, síť; teorie demokratického rozvoje; organizování komunit; „Chicagská škola“ sociologie města; teorie znalostí	Průzkumy veřejného mínění, oficiální socioekonomické ukazatele, kvantitativní statistická analýza, kartografické analytické zobrazení – shluky (clustery)	Celostátní, regionální úroveň
	Shomina, Kolossov, Shukhat (2002)		Registr neziskových organizací, základní statistika, kartografické zobrazení	Hlavní město, čtvrti
	Wills (2012)		Zúčastněné pozorování, rozhovory, kvalitativní případová studie, kartografické zobrazení	
	Sarre, Jehlička (2007)	Teorie mobilizace zdrojů, modely politických procesů, nová teorie sociálních hnutí, časoprostor	Kvalitativní případové studie, hloubkové rozhovory, rešerše literatury – popis historického vývoje, analýza textu – kódování pomocí zakotvené teorie „grounded theory“, analytický narativ	Celostátní, mezinárodní kontext, srovnání, úroveň organizace
Sociální geografie, regionální, kulturní a historická (města, venkova)	Carmin, Jehlička (2008)	Institucionální teorie		
	Lee, Kim, Wainwright (2010)	Sociální hnutí, kritický přístup	Kvalitativní případová studie, analýza protestních událostí, pozorování místa, online sítě	Hlavní město, centrální ulice, kyberprostor
	Jančák, Chromý, Marada, Havlíček, Vondráčková (2010)	Sociální kapitál, síť, regionální identita, vnitřní periferie, regionální rozvoj, struktura	Dotazníková šetření distribuce přes ZS, statistická analýza dostupných dat ze sekundárních zdrojů	Vybraná modelová území (obvody českých pověřených OÚ)
	Sýkora, Matoušek, Brábec (2011)		Polostrukturované rozhovory	Regionální (kraj)
	Pixová (2013)	Marxistické teorie města, právo na město, politická ekonomie, kritický přístup	Rešerše literatury, dokumentů, médií, orální historie – polostrukturované rozhovory, kvalitativní etnografické přístupy, zúčastněné pozorování	Hlavní město
	Porteous (1988)	„Amilace místa“, komunitní studie, kritický přístup	Rešerše historických pramenů, základní statistika, kartografická zobrazení, rozhovory, orální historie, zaujaté pozorování	Lokální (venkovská obec)

Vědní obor	Příklad vědecké práce	Použitá teorie/koncept	Metody/zdroje dat	Měřítko sledovaného území
Politologie, politická a regionální sociologie	Putnam (1993)	Sociální kapitál, kulturně-historické regionální zakorenění, občanská angažovanost, politická kultura, odcizení	Rozhovory, celostátní dotazníková šetření mezi voliči, kvalitativní případové studie, kvantitativní statistická analýza, ukazatele institucionální výkonnosti	Celostátní, regionální
	Stachová (2008)		Průzkum veřejného mínění, kvantitativní analýza, kvalitativní případové studie – rozhovory, <i>grounded theory</i> , kódování textu	
	Vajdová, Stachová (2005)			
	Čísar (2008)	Teorie sociálních hnutí, kolektivního jednání, transakční kapacita, protestní události, advokační aktivismus, sítě	Kvantitativní metody: Analýza protestních událostí (mediální archivy), dotazníková šetření (výběr metodou sněhové koule), modelování sítí	
	Čísar, Navrátil, Vráblíková (2011)			
	Glenn (2001)	Teorie demokracie, rámování, transformace více trajektoriemi	Kvalitativní případové studie, analýza historických materiálů	Celostátní, mezinárodní srovnání
	Schulz, Baile (2012)	Politická participace, sociální sítě, vliv členství, důvěra, efektivita, motivace, zdroje, sociální stratifikace	Mnohoúrovňová regresní analýza souboru aktivistů z výběrového šetření	Celostátní (úroveň jednotlivých aktivistů)
	Vráblíková (2009)		Deskriptivní analýza, explanační modely, data mezinárodního výzkumného programu	Celostátní, mezinárodní srovnání
	Smith (2011)	Občanské iniciativy, přímá demokracie (referenda), zodpovědnost (<i>responsiveness</i>), signalizace; teorie her	Případové studie, studium legislativy, tisku, rozhovory, regresní analýza vlastní databáze	Celostátní, lokální
	Gregor, Smith (2012)		Modelování v rámci teorie her – teoretické, doplněno stručnými případovými studii	Celostátní, mezinárodní srovnání

Zdroj: vlastní rešerše literatury (viz druhý sloupec zleva)

Poznámka: Jde pouze o zjednodušující neúplný přehled ukazující vybrané přístupy a metody se vztahem k prostoru.

Organizace občanské společnosti jsou z hlediska zaměření velmi heterogenní, vyjadřují rozmanité veřejné, jak celospolečenské, tak i partikulární a soukromé zájmy. Protože se stávají účastníky politických konfliktů i procesů jejich řešení, je nutné při jejich studiu brát zřetel na konkrétní kontext a dodržovat kritický přístup k proklamovaným zájmům. Organizace občanské společnosti je nutné diferencovat a studovat buď v rámci konkrétního typu, nebo komparativně.

Geografie studuje tyto aktivity a procesy na různých úrovních: globální (vytváření globálních sítí organizací občanské společnosti), národní/státní (komparace různých typů občanské společnosti) a lokální/regionální. Nejen pro mezinárodní srovnání, ale stále více na úrovni regionální a lokální hraje geografický kontext významnou roli pro zjišťování předmětového i funkčního zaměření aktivit. Pro analýzy geografických faktorů je inspirativní výše zmíněné studium sociálního kapitálu, v pojetí Putnama (1993) vyzdvihující jak regionálně odlišné historicko-geografické a kulturní faktory, tak i prostorově ukotvené formování sítí vzájemné důvěry. Geografické přístupy vykazují větší citlivost k regionálním kontextům (rozdílům) a umožňují kvantitativní i kvalitativní analýzy geografických faktorů působících na nižší hierarchické úrovni, ačkoli se někdy vzhledem k omezeným datovým zdrojům jeví jako nejvhodnější zkoumané územní jednotky v Česku až „staré“ okresy, nikoli přirozenější ORP (Pileček, Jančák 2010). Základní údaje (počty a typy organizací občanské společnosti) však poskytuje RES ČSÚ za všechny obce, jak dokumentuje Kůsová (2013) nebo Bernard (2012), využívající při analýze občanských aktivit obcí Česka také geograficko-kartografické metody prostorové autokorelace.

Zástupce politické geografie blízkého konfliktnějšího politologického pojetí občanské společnosti, zároveň zohledňujícího geografické aspekty, představuje Císař (2008), který používá hierarchický ukazatel dosahu protestních událostí (tab. 2). Prostor zde představuje spíše nástroj poznávání.

Blízko geografickému pohledu, pokud jde o řádovostní aspekty (viz Hampl 1998), je u Císařova týmu analýza sítí, která však nezahrnuje fyzické prostorové souvislosti. Císař, Navrátil, Vráblíková (2011, s. 157) sice sledují i potenciální vazby podle četnosti výskytu organizace ve „středové mezipoloze“, avšak abstraktní model je dosti vzdálen reálnému fyzickému prostoru. Síťové schéma však přímo vybízí k testování vlivu prostoru, geografických faktorů, jak v souvislosti se sociálním kapitálem a regionálním rozvojem činí Sýkora, Matoušek, Brabec (2011) či u globálních měst Taylor (2005). Tabulka 3 uvádí vybrané příklady politicko-geografických a příbuzných výzkumů občanské společnosti. Obecně lze vidět velké zastoupení přístupů zohledňujících sociální kapitál či sítě a kombinujících kvantitativní analýzu s případovými studiemi.

Vedle zaměření na konkrétní organizace můžeme v souladu s modely v kapitole 2.2. provádět také mezinárodní komparaci různých typů občanské společnosti v jednotlivých státech či regionech na základě vztahu se státní mocí, politické a občanské kultury atd. (Almond, Verba 1963; Glenn 2001; Vajdová, Stachová 2005; Vráblíková 2009 či řada studií John Hopkins University jako např. Salamon a kol. 1999).

Na lokální a regionální úrovni lze např. srovnávat geografické aspekty jako relativní koncentraci různých občanských aktivit s volební účastí (podobně Jančák a kol. 2010). Řádovostní úroveň (Hampl 1998) může patřit též mezi ovlivňující faktory, např. při srovnání vlivů koncentrace aktivit řádově většího

dosahu hlavního města resp. krajských metropolí (Císař 2008) v kontrastu s vyšší relativní aktivitou malých obcí (Smith 2011, Kůsová 2013). Geografickými faktory mohou být ekonomická funkce území, historicky podmíněné další prostorové struktury, např. dosídlené území po odsunu Němců¹⁴ či poloha vůči regionální metropoli (Jančák a kol. 2010). Politická geografie nemůže na lokální úrovni opomíjet ani působení různých subkultur zejména ve větších městech. Nejen Pixová (2013), ale i negeografové zdůrazňují význam geografického (celostátního i lokálního – např. dostupnosti míst působení) a sociálního kontextu formujícího jednotlivé „subkulturní scény“, jejichž část se přitom profiluje politicky (Císař, Koubek 2012).

Na druhou stranu je nutné vnímat nadnárodní (transnacionální) až globální úroveň. Lokální organizace mohou být v rámci jednotlivých sektorů zapojeny do širších sociálních hnutí umožňujících jim prosazování agendy nadnárodně – např. umístěné centrály v Bruselu zvyšuje šance ovlivnit EU a ta zase financováním ovlivňuje organizace (Císař, Vráblíková 2013). Občanské politické aktivity tedy mohou propojovat více hierarchických úrovní od globální po lokální (Tarrow, Petrova 2007), někdy globální aktivity místo (de)formují (Giddens 1998; kriticky Porteous 1988). Sítě vztahů sledované např. Císařem, Navrátilem a Vráblíkovou (2011) překonávají vertikální hierarchické úrovně i horizontální geografické překážky. Dochází též ke střetům globálních a nadnárodních korporací a organizací se sociálními hnutími (Hertzová 2003; Festa 2007; Lee, Kim, Wainwright 2010, kriticky Rieff 1999). Z politicko-geografického hlediska je nutné všechny faktory a aspekty sledovat v souladu s výše shrnutými prioritními body jako součást konfliktů, neustálého zápasu o povahu demokracie, v prostoru a o (veřejný) prostor.

4. Závěr

I když je obtížné systemizovat teoretická východiska a přístupy ke studiu občanských aktivit z geografického pohledu, článek se pokouší alespoň o omezený přehled. Na základě alespoň z části relevantní literatury lze nastínit rozdíly v pojetí a vnímání občanské společnosti s ohledem na její politickou roli, společenské a geograficky (kulturně) odlišné podmínky i druhovou a velikostní rozmanitost jednotlivých organizací občanské společnosti (s dopady na jejich význam a přínos ve smyslu občansko-politické angažovanosti a jejich efektů). Politický geograf nemůže při studiu občanské společnosti opomíjet její komplikovaný demokratický rozměr. Hojně využívané přístupy zkoumající sociální kapitál (Putnam 1993), efektivitu, politickou angažovanost a vzájemnou důvěru, lze doplnit o výzkum konfliktnosti prostředí a rozvinutosti skutečné demokracie, se zaměřením na skryté zájmy politických aktivit spojených s občanskou společností v prostoru (ať už např. přímými rozhovory s aktéry nebo vhodnou analýzou dat a mediálních zpráv). Předmětem sporů mezi organizacemi občanské společnosti, komerční sférou a státem je přitom mnohdy právě prostor – využití veřejného prostoru – a prakticky všechny (politické, sociální,

¹⁴ Na rozdíl od „Putnamovy“ historicky kulturně polarizované Itálie je však Česko i přes etnické rozdíly až na období let 1938–1945 v jednom státě.

environmentální) konflikty se ze své podstaty samy odehrávají v prostoru – ať už fyzickém – na ulicích, virtuálním a/nebo v rámci rozhodovacích či soudních procesů na různé hierarchické úrovni, a tudíž i v různých geografických vzdálenostech od daného problému. I přes značnou popularitu problematiky občanské společnosti v řadě jiných (a možná relevantnějších) oborů má její další podrobný politicko-geografický výzkum smysl, a to i vzhledem k dynamice společenského a politického vývoje nejen v postsocialistickém prostoru.

Autor děkuje Janu Kofroňovi, Jiřímu Tomešovi a anonymním recenzentům za cenné připomínky k předchozím verzím tohoto článku.

Literatura:

- AGNEW, J. (1996): *Political Geography: A Reader*. Routledge, New York, 384 s.
- ALMOND, G. A., VERBA, S. (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Sage, London, New Delhi, 574 s.
- BALLENTINE, K. (2002): *International Assistance and the Development of Independent Mass Media in the Czech and Slovak Republics*. In: Mendelson, S. E., Glenn, J. K. (eds.): *The Power and Limits of NGOs: A Critical Look At Building Democracy in Eastern Europe and Eurasia*. Columbia University Press, New York, s. 91–125.
- BERNARD, J. (2012): *Prostorové vzorce rozvinutosti venkovských obcí Česka*. *Geografie*, 117, č. 1, s. 72–94.
- CARMIN, J., JEHLÍČKA, P. (2008): *Navigating Institutional Pressure in State-Socialist and Democratic Regimes – The Case of Movement Brontosaurus*. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 39, č. 1, s. 29–50.
- CEPEL, Z. U. (2012): *An Analysis of State-Civil Society Relations in Finland: A Case of Joensuu*. *Voluntas*, 23, č. 2, s. 328–349.
- CÍSAŘ, O. (2008): *Politický aktivismus v České republice: sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno, 187 s.
- CÍSAŘ, O., KOUBEK, M. (2012): *Include 'em all?: Culture, politics and a local hardcore/punk scene in the Czech Republic*. *Poetics*, 40, č. 1, s. 1–21.
- CÍSAŘ, O., NAVRÁTIL, J., VRÁBLÍKOVÁ, K. (2011): *Stáří, noví, radikální: politický aktivismus v České republice očima teorie sociálních hnutí*. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 47, č. 1, s. 137–167.
- CÍSAŘ, O., VRÁBLÍKOVÁ, K. (2013): *Transnational activism of social movement organizations: The effect of European Union fading on local groups in the Czech Republic*. *European Union Politics*, 14, č. 1, s. 140–160.
- COLEMAN, J. S. (1994): *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge (USA), London, 1014 s.
- DIAMOND, L. (2003): *Defining and Developing Democracy*. In: Dahl, R., Shapiro, I., Cheibub, J. A. (eds.): *The Democracy Sourcebook*. MIT Press, Cambridge (USA), London, s. 29–39.
- DOHNALOVÁ, M. (2004): *Antropologie občanské společnosti: Analýzy a interpretace s přihlédnutím k výsledkům vědeckovýzkumného a pedagogického zaměření katedry oboru Občanský sektor FHS UK v Praze*. Nadace Universitas Masarykiana, CERM – NAUMA, Brno, 164 s.
- EDWARDS, B., FOLEY, M. W. (1998): *Civil society and social capital beyond Putnam*. *American Behavioral Scientist*, 42, č. 1, s. 124–139.
- Evropská občanská iniciativa – oficiální registr. Evropská komise, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/?lg=cs> (5. 10. 2013).
- FESTA, D. (2007): *Sociální hnutí: od lokálních sporů k transnacionálnímu prostoru rezistence*. In: Tomeš, J., Festa, D., Novotný, J. a kol.: *Konflikt světů a svět konfliktů: Střety idejí a zájmů v současném světě*. P3K, Praha, s. 238–270.

- FOLEY, M. W., EDWARDS, B. (1996): The Paradox of Civil Society. *Journal of Democracy*, 7, č. 3, s. 38–52.
- FRÍČ, P., BŮTORA, M. (2005): Role občanského sektoru ve veřejné politice. In: Potůček, M. a kol.: Veřejná politika. Sociologické nakladatelství (SLON), Praha, s. 153–185.
- FUNG, A. (2003): Associations and Democracy: Between Theories, Hopes, and Realities. *Annual Review of Sociology*, 29, č. 1, s. 515–539.
- GIDDENS, A. (1994): *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Stanford University Press, Stanford, 284 s.
- GIDDENS, A. (1998): Důsledky modernity. Sociologické nakladatelství (SLON), Praha, 195 s.
- GLENN, J. K. (2001): Framing democracy: civil society and civic movements in Eastern Europe. Stanford University Press, Stanford, 258 s.
- GRANOVETTER, M. S. (1973): The Strength of Weak Ties. *The American Journal of Sociology*, 78, č. 6., s. 1360–1380.
- GREGOR, M., SMITH, M. L. (2012): Civic initiatives in the context of legal uncertainty. *Journal of Theoretical Politics*, 25, č. 1, s. 1–27.
- HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, DemoArt, Praha, 110 s.
- HAVEL, V. (1984): Politika a svědomí. Esej, Určeno k udělení čestného doktorátu Univerzity v Toulouse-LeMirail 14. května 1984, http://vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=eseje&val=3_eseje.html&typ=HTML (3.2.2013).
- HAVELKA, M. (1998): „Nepolitická politika“: kontexty a tradice. *Sociologický časopis*, 34, č. 4, s. 455–466.
- HERTZOVÁ, N. (2003): Plíživý převrat: Globální kapitalismus a smrt demokracie. Dokořán, Praha, 255 s.
- INGLEHART, R., WELZEL, CH. (2005): *Modernization, Cultural Change and Democracy – The Human Development Sequence*. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, 333 s.
- JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M., HAVLÍČEK, T., VONDRÁČKOVÁ, P. (2010): Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: Analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka. *Geografie*, 115, č. 2, s. 207–222.
- KERMIEŤ, V., TANNENBERGEROVÁ, I. (2012): Satelitní účet neziskových institucí – ve zkrácené verzi účtu. ČSÚ, Praha, 10 s. <http://apl.czso.cz/nufile/SUNI.pdf> (4. 5. 2013).
- KLAUS, V. (2005): Předmluva. In: Brokl, L., Hloušek, V., Jakl, L., Klaus, V., Mach, P., Semín, M., Tutter, J.: *Postdemokracie – hrozba, nebo naděje? Sborník textů*. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha, s. 7–8, <http://cepin.cz/docs/dokumenty/sbornik44.pdf> (10. 1. 2012).
- KOFRON, J. (2012): Kvalitativní metody jako nástroj nomotetického poznání, aneb má se česká geografie co učit? *Geografie*, 117, č. 3, s. 308–328.
- KŮSOVÁ, T. (2013): Volný čas a sociální kapitál: Prostorová diferenciacie spolkové aktivity v Česku. *Geografie*, 118, č. 4, s. 372–391.
- KWON, H. K. (2004): Associations, civic norms, and democracy: Revisiting the Italian case. *Theory and Society*, 33, č. 2, s. 135–166.
- LEE, S. O., KIM, S. J., WAINWRIGHT, J. (2010): Mad cow militancy: Neoliberal hegemony and social resistance in South Korea. *Political Geography*, 29, č. 7, s. 359–369.
- LEUNG, J. Y. H. (1990): Functional Representation in Hong Kong: Institutionalization and Legitimization of the Business and Professional Elites. *Asian Journal of Public Administration*, 12, č. 2, s. 143–175.
- MATOUŠEK, R., VOGT, D., ŽENKA, J. (2011): Výzvy české geografie: Od „Černé knihy“ ke světým zitrkům. *Informace ČGS*, 30, č. 2, s. 8–17.
- Občanský zákoník, 89/2012 Sb., § 3045, <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=z&id=24084> (7. 1. 2014).
- O'LOUGHLIN, J., BELL, J. E. (1999): The Political Geography of Civic Engagement in Ukraine, 1994–1998. *Post-Soviet Geography and Economics*, 39, č. 4, s. 233–266.
- ÖBERG, P. O., SVENSSON, T. (2012): Civil Society and Deliberative Democracy: Have Voluntary Organisations Faded from National Public Politics? *Scandinavian Political Studies*, 35, č. 3, s. 246–271.

- PIATTONI, S. (2011): The Problematic Coexistence of Functional and Territorial Representation in the EU. *Journal of European Integration*, 33, č. 4, s. 369–384.
- PILEČEK, J. (2010): Koncept sociálního kapitálu: Pokus o přehled teoretických a metodologických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. *Geografie*, 115, č. 1, s. 64–77.
- PILEČEK, J., JANČÁK, V. (2010): Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diferenciace okresů Česka. *Geografie*, 115, č. 1, s. 78–95.
- PIXOVÁ, M. (2013): Spaces of alternative culture in Prague in a time of politiceconomic changes of the city. *Geografie*, 118, č. 3, s. 221–242.
- PORTEOUS, J. D. (1988): Topocide: The Annihilation of Place. In: Eyles, J., Smith, D. M. (eds.): *Quantitative Methods in Human Geography*. Polity Press, Cambridge, s. 75–93.
- POSPÍŠIL, M. (2005): Klasifikace ICNPO. Centrum pro výzkum neziskového sektoru. http://www.e-cvns.cz/soubory_diskuse/preklad_ICNPO_zaklad.pdf.
- POSPÍŠIL, M., NEUMAYR, M., ŠKARABELOVÁ, S., MALÝ, I., MEYER, M., SCHNEIDER, U. (2009): *Neziskové organizace a jejich funkce v demokratické společnosti*. Centrum pro výzkum neziskového sektoru, Masarykova Univerzita, Ekonomicko-správní fakulta, Brno, 31 s.
- POTUČEK, M. (1997): Nejen trh – role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti. *Sociologické nakladatelství (SLON)*, Praha, 188 s.
- POTUČEK, M. (2005): Trh, stát a občanský sektor jako regulátory života společnosti. In: Potuček, M. a kol.: *Veřejná politika*. Sociologické nakladatelství (SLON), Praha, s. 85–120.
- PUTNAM, R. D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton, 258 s.
- PUTNAM, R. D. (1995a): Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6, č. 1, s. 65–78.
- PUTNAM, R. D. (1995b): Bowling Alone, Revisited. *The Responsive Community*, 5, č. 2, s. 18–33.
- PUTNAM, R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York, 544 s.
- RIEFF, D. (1999): The False Dawn of Civil Society. *The Nation*, 268, č. 7, s. 11–16.
- ROTHSTEIN, B., TEORELL, J. (2008): What Is Quality of Government? A Theory of Impartial Government Institutions. *Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions*, 21, č. 2, s. 165–190.
- SALAMON, L. M., ANHEIER, H. K., LIST, R., TOEPLER, S., SOKOLOWSKI, S. W. a kol. (1999): *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*. The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, 39 s.
- SANDER, T. H., PUTNAM, R. D. (2010): Still Bowling Alone? The Post-9/11 Split. *Journal of Democracy*, 21, č. 1, s. 9–16.
- SARRE, P., JEHLÍČKA, P. (2007): Environmental movements in space-time: the Czech and Slovak republics from Stalinism to post-socialism. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32, č. 3, s. 346–362.
- SHOMINA, Y., KOLOSISOV, V., SHUKHAT, V. (2002): Local Activism and the Prospects for Civil Society in Moscow. *Eurasian Geography and Economics*, 43, č. 3, s. 244–270.
- SCHULZ, T., BAILER, S. (2012): The impact of organisational attributes on political participation: results of a multi-level survey from Switzerland. *Swiss Political Science Review*, 18, č. 1, s. 1–27.
- SIISIÄINEN, M. (2000): Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam. Konferenční příspěvek prezentovaný na ISTR Fourth International Conference "The Third Sector: For What and for Whom?", 5.–8. 7. 2000, Trinity College, Dublin, 26 s., <http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/handle/10535/7661>.
- SKOCPOL, T. (1999): Advocates without Members: The Recent Transformation of American Civic Life. In: Skocpol, T., Fiorina, M. P. (eds.): *Civic Engagement in American Democracy*. Brookings Institution Press, Washington, s. 461–509.
- SKOVAJSA, M. a kol. (2010): *Občanský sektor: Organizovaná občanská společnost v České republice*. Portál, Praha, 373 s.
- SMITH, M. L. (2011): The uneasy balance between participation and representation: local direct democracy in the Czech Republic. In: Schiller, T. (ed.): *Local Direct Democracy in Europe*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, s. 33–53.

- STACHOVÁ, J. (2008): Občanská společnost v regionech České republiky. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 93 s.
- SÝKORA, L., MATOUŠEK, R., BRABEC, T. (2011): Sociální kapitál a regionální rozvoj: analýza aktérů veřejného a soukromého sektoru na Jihlavsku. In: Majerová, V., Kostelecký, T., Sýkora, L. a kol.: Sociální kapitál a rozvoj regionu: Příklad kraje Vysočina. Grada Publishing, Praha, s. 76–107.
- TARROW, S., PETROVA, T. (2007): Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity The Puzzle of East-Central Europe. *Comparative Political Studies*, 40, č. 1, s. 74–94.
- TAYLOR, P. J. (2005): New political geographies: Global civil society and global governance through world city networks. *Political Geography*, 24, č. 6, s. 703–730.
- TEORELL, J. (2006): Political participation and three theories of democracy: A research inventory and agenda. *European Journal of Political Research*, 45, č. 5, s. 787–810.
- TRUMAN, D. B. (2003): The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion. In: Dahl, R., Shapiro, I., Cheibub, J. A. (eds.): *The Democracy Sourcebook*. MIT Press, Cambridge (USA), London, s. 364–371.
- Ústava České republiky – ústavní zákon č. 1/1993 Sb. ve znění pozdějších předpisů, <http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html> (20. 9. 2013).
- VAJDOVÁ, Z., STACHOVÁ, J. (2005): Politická kultura české populace v regionálním rozměru. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 41, č. 5, s. 881–901.
- VOGT, D. (2010): Geografické aspekty aktivit nevládních organizací v občanských iniciativách v Česku na příkladu Libereckého kraje – teoreticko-metodologická východiska. In: *Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna – 3. září 2010*. Ostravská univerzita v Ostravě, Ostrava, s. 861–867.
- VOGT, D. (2012): Prostorovost aktivit a studia občanských iniciativ. In: Osman, R., Daněk, P. (eds.): *Geografický výzkum v České republice*. Brno 2011. Sborník z workshopu. Tribun EU, Brno, http://geoinovace.data.quonia.cz/2012-dokumenty/Geograficky_vyzkum_v_CR_2011.pdf, s. 201–216. (10. 1. 2014).
- Volby do zastupitelstev obcí 10. 10.–11. 10. 2014. [Volby.cz, ČSÚ, http://www.volby.cz/pls/kv2014/kv111?xjazyk=CZ&xid=1&xnumnuts=5102&xstat=0](http://www.volby.cz/pls/kv2014/kv111?xjazyk=CZ&xid=1&xnumnuts=5102&xstat=0) (1. 12. 2014).
- VRÁBLÍKOVÁ, K. (2009): Politická participace a její determinanty v postkomunistických zemích. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 45, č. 5, s. 867–897.
- WILLS, J. (2012): The geography of community and political organisation in London today. *Political Geography*, 31, č. 2, s. 114–126.

S u m m a r y

SELECTED ASPECTS OF POLITICAL-GEOGRAPHIC STUDY OF THE DEMOCRATIC CIVIL SOCIETY

The paper introduces political geographic aspects of civil society to the Czech geographic community. It highlights the need for a “vibrant” democracy. With emphasis on politically active organisations and informal initiatives, several approaches to civil society are discussed regarding geographically divergent models describing the reaction of the state to the emergence and activities of nongovernmental organisations (liberal, social-democratic, corporatist, statist) and models of cooperation between the state and organisations of civil society – corporatist (German), interest groups – pluralist (USA) and programme cooperation (UK). A logical preference exists for the American pluralist and liberal model and new organisations created in accordance with it after 1989, as well as some corporatist tendencies associated with entry to the EU. On the other hand, the article also discusses some risks of reducing democratic accountability of politicians and the potential exclusion of some citizens from the decision making political process.

The study initially compares the well-known concept of social capital proposed by Robert Putnam (Putnam 1993) with the approach advocated by Pierre Bourdieu (Siisiäinen 2000),

when the former focuses more on the effectiveness of public governance and generalised trust, while the latter places greater emphasis on political conflict. Kwon (2004) shows that “Putnam’s” advanced civil society in regions of northern Italy was actually more vulnerable to the fascist movement in 1920s than the “feudal” South. Attention is also given to approaches which argue that professional representative organisations can be sufficient carriers of a viable society due to their “transactional capacity”, which runs counter to Putnam’s assertions (Tarrow, Petrova 2007).

Table 1 offers a summary of different mutually overlapping concepts of democracy (liberal, including “liberal minimalism”; representative, including responsive; as well as participative including deliberative, direct governance and partially also representative democracy), civic participation regarding its different perceived benefits (associating naturally good; civil socialisation – civic skills and virtues; resistance against an authoritative regime; interests representation; public deliberation and direct democracy), attitudes of organisations of civil society towards the state (including a demand of radical change replacing state power); models of state relations towards civil society organisation; models of their partnership with the state, as well as types of organisations and examples of countries pertaining to the different types.

Finally, the contribution discusses the nature of the political-geographic approach to the study of civil society itself, such as the long tradition of international comparative surveys of political culture and civil society.

In spite of the success of other social sciences in the study of associated topics, the geographical approach is believed to be more sensitive to regional differences and geographical factors on lower hierarchical levels. Some findings of Čísař (2008) relevant for political geography are summarised in Table 2. While non-geographic studies have been successful in using the concept of networks, their lack of attention to physical space continues to be a hindrance. Table 3 shows several selected examples of empirical research of civil society relevant to political-geography with the application of aforementioned theories, concepts and methods. Some geographical aspects and factors relevant to further research, including hierarchy and location are accentuated.

Pracoviště autora: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: vogt@natur.cuni.cz.

Do redakce došlo 12. 2. 2014; do tisku bylo přijato 1. 7. 2015.

Citační vzor:

VOGT, D. (2015): Vybrané aspekty politicko-geografického studia demokratické občanské společnosti. *Geografie*, 120, č. 3, s. 444–464.